

Sanja Buble

Hrvatski dom u Splitu, izazov obnove

Sanja Buble
HR – 21000 Split, Bijankinijeva 13

UDK: 725.83.025.3/4(497.583Split)
725.83.035.93(497.583Split)
Pregledni rad/Subject Review
Primljen/Received: 24. 4. 2020.

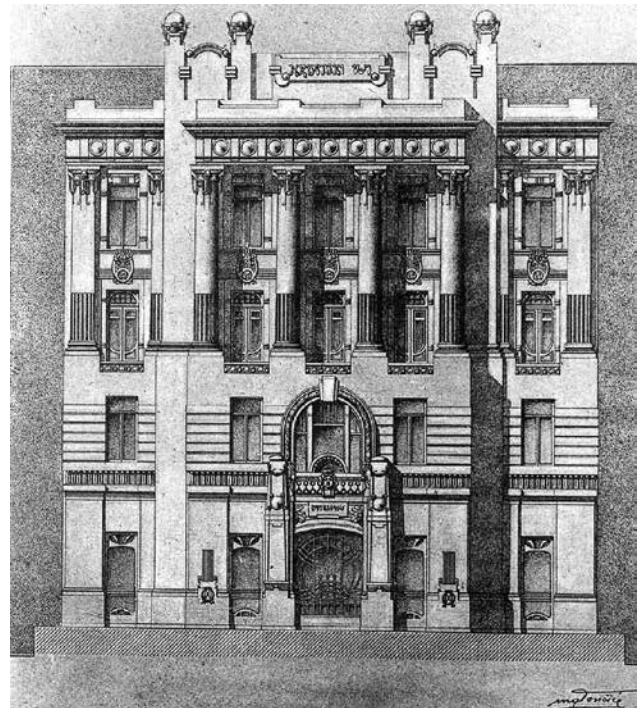
Ključne riječi: Kamilo Tončić, secesija, arhitektonska dekoracija, obnova prema fotografijama, rekonstrukcija

Keywords: Kamilo Tončić, Art Nouveau, architectural decoration, restoration based on photographs, reconstruction

Reprezentativna secesijska zgrada Hrvatskog doma izgrađena je 1908. godine prema projektu Kamila Tončića. Projektirana u duhu Wagnerove škole, unijela je nova strujanja u arhitekturu Splita. Tijekom Drugoga svjetskog rata i ranog poraća otučen je secesijski ukras pročelja i svečane dvorane. Konzervatorski pristup obnovi usmjerila je valorizacija zgrade kao vrhunskog spomenika secesije u kojem je dekoracija sastavni dio arhitektonske kompozicije s kojom tvori jedinstvenu cjelinu. Stoga je, bez obzira na nepostojanje materijalnih ostataka, obnova dekoracije bila imperativ. U tekstu se obrazlaže tijek obnove izvornog izgleda zgrade prema sačuvanim povijesnim fotografijama – kao prilog konzervatorskoj praksi te podloga za teoretsko promišljanje i raspravu o višeznačnosti pojma (metode) rekonstrukcije u obnovi graditeljske baštine.

UVOD

Secesijska zgrada Hrvatskog doma u Splitu izgrađena je 1908. godine kao sjedište splitskih narodnjačkih kulturno-umjetničkih i sportskih društava: Narodne čitaonice, Slavjanskog napretka, Narodne glazbe, Dobrovoljnih vatrogasaca, Muzikalnog društva „Zvonimir“ i Hrvatskog sokola. Gradnja Hrvatskog doma u tada malom Splitu bila je pravi organizacijski i financijski pothvat: od 1896. godine odbor za gradnju organizirao je prikupljanje novca putem donacija sa zabava, plesova, prihoda od tombola, putem dionica ili uplatom na uspomenu pokojnicima.¹ U prikupljanju

1 Kamilo Tončić, pročelje zgrade Hrvatskog doma (fototeka MGS 16308)

Kamilo Tončić, façade of the Croatian House (MGS photo library 16308)

sredstava za gradnju sudjelovali su i splitski umjetnici donacijama od prodaje svojih djela.² Mjernici Linardović i Matulović 1903. godine darovali su nacрте za gradnju, a za izradu projekta bio je zainteresiran i Ivan Meštrović, no projekt po kojem će se Hrvatski dom izgraditi djelo je

¹ Grad Split imao je 1900. godine 21.925 stanovnika. O načinu prikupljanja novca saznajemo iz tadašnjih dnevnih glasila. *Vidi:* <http://www.dzs.hr/PXWeb/sq/7fe725f2-80c9-4d7c-8c04-13e14b8e6488> (6. 3. 2020.);

KEZIĆ, MARIO, 1991., 109-110; PIPLOVIĆ, STANKO, 1991., 29-31; ŠVERKO, IVANA, 2003., 94.

² Muzej grada Splita otkupio je 2019. godine sliku *Mjekarice* Virgila Meneghela Dinčića. Prema autorovoj bilješci na slici, prihod od prodaje autor je namijenio gradnji Hrvatskog doma (Gordana Benić, ravnateljica MGS-a, e-pošte poruka, 9. ožujka 2020.).

2 Pročelje Hrvatskog doma prije 1914. godine, razglednica (fototeka MGS 24557)

Façade of the Croatian House before 1914, postcard (MGS photo library 24557)

Kamila Tončića.³ Tončićev je projekt bio izložen u trgovini Ševeljević na splitskom Narodnom trgu u svibnju 1906. godine. Avangardan projekt snažnoga secesijskog izričaja, nastao u duhu Wagnerove škole, izazvao je kontroverzne reakcije – od oduševljenja do pokude. O bogatstvu i preciznosti Tončićevog nacrtu danas svjedoči tek jedna onodobna razglednica, reprodukcija crteža glavnog pročelja⁴ (sl. 1).

Tončićev projekt i izvorni izgled zgrade

Zgrada je položena na južnoj strani kratke ulice koja od Marmontove vodi prema zapadu (današnja Tončićeva ulica). Pravokutna parcela svojom je kraćom stranicom položena na južni rub ulice, a u dubini prema jugu omeđena je sjevernim

³ Zahvaljujem kolegici dr. sc. Sandi Bulimbašić koja me upoznala s Meštrovićevom željom da projektira Hrvatski dom, a koju je iznio dr. Ivi Tartagliji u pismu upućenom iz Beča 29. svibnja 1906. godine. Pismo je objavila Norka Machiedo-Mladinić. Vidi: MACHIEDO-MLADINIĆ, NORKA, 2015., 31.

⁴ Revoltiran oduzimanjem imovine i osudom na izdržavanje zatvorske kazne „zbog suradnje s okupatorom“ iz 1948. godine, po povratku iz zatvora Kamilo Tončić je spalio svoj arhiv. Vidi: ŠVERKO, IVANA, 2003., 100-101, 109.

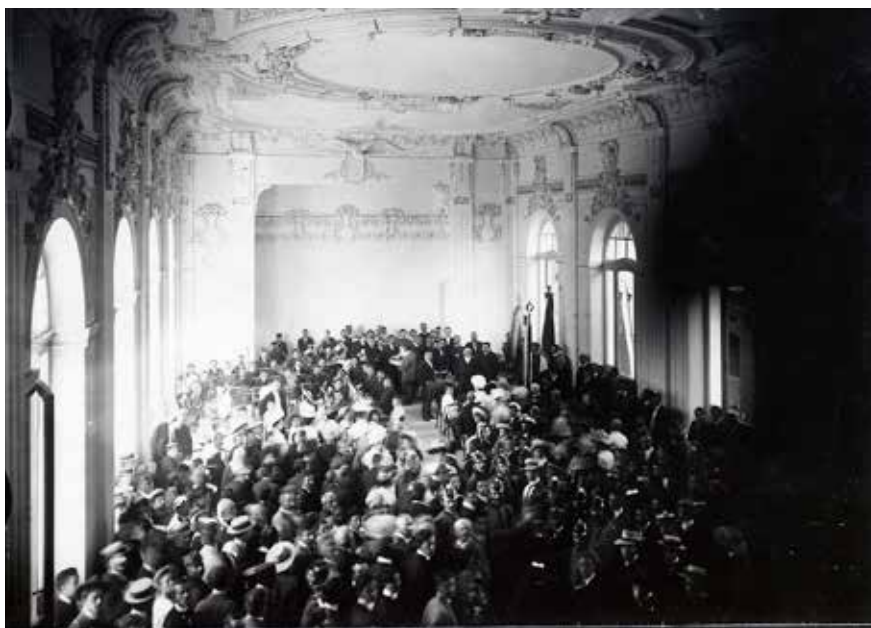
krilom Prokurativa u kojem je sačuvan dio Bajamontijevog kazališta.

Prostorna je organizacija Hrvatskog doma jednostavna, a tvore je dva volumena položena u obliku slova T: na užoj uličnoj strani od ruba do ruba parcele smještena je trokutnica s potkrovljem, a u dubini parcele na nju je okomito položena uža katnica. Tako su unutar parcele formirana dva dvorišta. Istočno je dvorište šire od zapadnog – na spoju uličnog i dvorišnog krila nalazi se prostor za smještaj stubišta. U prizemlju uličnog krila zgrade reprezentativan je ulazni prostor, a na katovima i u potkrovlju bile su radne prostorije narodnjačkih društava. Dvorišno su krilo zauzimale dvije dvorane: u prizemlju dvorana Dobrovoljnih vatrogasaca s pratećim prostorijama, a na katu svečana dvorana namijenjena zajedničkim druženjima, gradskim događanjima, skupovima, koncertima te vježbanju gimnastičara – *Sokolaša*. Svečana dvorana s pozornicom na južnoj strani i uskim balkonom nad ulazom na sjevernoj svojom visinom zaprema dvije etaže.

Elegantno glavno pročelje Hrvatskog doma nije plošno kao na ostalim Tončićevim zgradama. Središnji dio osno simetrične kompozicije istaknute vertikalnosti naglašavaju visoki stupovi koji se protežu kroz dvije etaže te nose bogato ornamentirani vijenac. Pročelje završava visokom atikom kojom je vješto skrivena ploha kosog krova, a nosi istaknuti natpis *Hrvatski dom*. U središnjoj vertikalnoj osi pročelja položena su široka ulazna vrata obostrano flankirana istaknutim pilastrima jednostavne geometrizirane forme koji završavaju fjalama. Ulaz je nadvišen plitkim lukom s natpisnom pločom nad kojim je širok polukružni prozor u punoj visini prvog kata. Monumentalno pročelje čvrste forme oblikovano je na tragu klasične tradicije splitske sredine. Na reprodukciji crteža pročelja, u oblikovanju ukrasa, jasno se prepoznaje Tončićev rukopis: većinu ih je zamislio apstraktnim i linearnim, dok se florealni motivi javljaju tek na manjim površinama.

Tijekom gradnje projektirani ukrasi na glavnom pročelju djelomično su promijenjeni, možda pod utjecajem suvremenika, ali svakako uz suglasnost autora koji je vodio gradnju.⁵ Umjesto apstraktnih ukrasa na parapetima drugog kata izvedeni su ovali sa ženskim glavicama u visokom reljefu uokvireni biljnim motivima. Pod završnim vijencem pročelja umjesto zamišljenog friza u kojem se ritmički izmjenjuju konzole bez ukrasa i diskovi uokvireni jednostavnom kružnicom izvedene su konzole ukrašene cvjetnim motivom i reljefni florealni vijenci ukrašeni vrpcama. Umjesto projektiranih fjala na pilastre koji flankiraju centralni ulaz postavljeni su kipovi – ženske figure (Muze?) zaogrnut draperijama čiji se rubovi „prelijevaju“ preko vrhova pilastara.

⁵ Uz projektiranje Tončić se bavio i tehničkim vodstvom pri realizaciji svojih projekata. ŠVERKO, IVANA, 2003., 91, 189-190.

3 Interijer svečane dvorane između 1908. i 1914. (foto: A. Katunarić, fototeka MGS G-233)

Interior of the grand hall between 1908 and 1914 (photo: A. Katunarić, MGS photo library G-233)

U ikonografskom programu dvorane na stropu i pilastrima prevladavaju apstraktni, linearni i gotovo plošni detalji, a u visokom su reljefu izvedene tek ženske glavice s cvjetnim vijencima te maskeroni nadvišeni lirama, motivi kojima su naizmjenice ukrašeni zidovi iznad prozora (sl. 2, 3).

Hrvatski je dom svečano otvoren 13. rujna 1908. godine *Prvom dalmatinskom umjetničkom izložbom* koja se svojim značajem izdigla od lokalne sredine i obilježila razvoj hrvatske moderne umjetnosti.⁶ U društvenom, glazbenom i likovnom životu grada Hrvatski je dom, uz Općinsko kazalište, imao ključnu ulogu sve do početka Prvog svjetskog rata pa i u ranim godinama Kraljevine Jugoslavije. Godine 1929., osnivanjem Sokola Kraljevine Jugoslavije, preimenovan je u Sokolski dom, a narodnjačka društva hrvatskog predznaka izbačena su iz zgrade.

Život ove zgrade obilježen je promjenama društvenih i političkih okolnosti u kojima je mijenjano njezino ime te degradiran ne samo njezin društveni značaj, već i njezina pojavnost. Tijekom Drugoga svjetskog rata, za vrijeme talijanske okupacije grada, zgrada je postala sjedište talijanske fašističke omladine. Tada je započela promjena njezinoga arhitektonskog izričaja radikalnom purifikacijom arhitektonske plastike.⁷

6 O *Prvoj dalmatinskoj umjetničkoj izložbi* opširnije piše Sandi Bulimbašić. BULIMBAŠIĆ, SANDI, 2016., 98-183.

7 Temeljem istraživanja tada dostupne arhivske građe i neobjavljenih fotografija te analize objava u dnevnoj štampi 1908. – 1940. u članku pod naslovom *Hrvatski dom Kamila Tončića u Splitu* iznijela sam pregled uloge Hrvatskog doma u društvenoj povijesti grada Splita, ukazala na razlike između projekta i realizacije, pretpostavila izvorni izgled Tončićeve zgrade te dala prilog njezinoj valorizaciji. Radi boljeg razumijevanja u uvodnom dijelu ovog članka ponovila sam neke bitne činjenice iz tog objavljenog teksta. BUBLE, SANJA, 2011., 417-439.

NOVA SAZNAJNA O PURIFIKACIJI ZGRADE TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOG RATA I RANOG PORAČA

Uvriježeno je mišljenje da je cjelovit scesijski ukras pročelja zgrade uništen 1942. godine.⁸ Fotografija iz 1943. godine, nepoznata stručnoj javnosti do 2016. godine, dokumentira da je u talijanskoj purifikaciji bilo ogoljeno prizemlje te samo djelomično prvi kat, a na gornjem dijelu pročelja zadržan je izvorni izgled.⁹

Nakon Drugoga svjetskog rata zgrada je postala sjedište omladinskih organizacija te je preimenovana u Omladinski dom. Fotografije priredbi iz ranog poraća pokazuju sačuvani interijer svečane dvorane sa štukaturama – samo je grb Hrvatskog sokola zamijenjen grbom FNRJ.¹⁰ U dvoranama Omladinskog doma djelovalo je Kazalište lutaka, održavali su se plesovi, predavanja, smotre omladinskih organizacija – događanja koja je redovito najavljivala *Slobodna Dalmacija*. Početkom 1947. godine u najavi omladinskog plesa spomenuta je ideja o preuređenju zgrade.¹¹

8 Mišljenje sam bez daljnje analize prihvatila u ranije spomenutom istraživanju. Smatrala sam tada da je i ukras u interijeru svečane dvorane također uništen u ratno vrijeme. Vidi: BEZIĆ BOŽANIĆ, NEVENKA, 1965., 180; PIPLOVIĆ, STANKO, 1991., 32; ŠVERKO, IVANA, 2003., 94; BUBLE, SANJA, 2011., 438-439.

9 U knjizi Gorana Borčića uočila sam fotografiju MGS 24557 koja mi nije bila dostupna u ranijem istraživanju. Tragom te fotografije nastavila sam istraživanje povijesti zgrade u ranom poraću u onodobnim člancima lista *Slobodna Dalmacija*. Prema usmenom priopćenju Gorana Borčića, spomenuta fotografija u knjizi objavljena je s pogrešnom signaturom – radi se o fotografiji preuzetoj iz arhiva nekadašnjeg Muzeja revolucije koja ima oznaku MRV. BORČIĆ, GORAN, 2016., 206; BORČIĆ, GORAN, usmeno priopćenje 10. 3. 2020.

10 Borčić u svojoj knjizi objavljuje i četiri do tada nepoznate fotografije događanja u svečanoj dvorani iz 1947. godine prenesene u Muzej grada Splita iz arhiva Muzeja revolucije (MGS MRV 8689). Isto, 207.

11 *Čisti prihod ove zabave ići će na korist popravljivanja Omladinskog doma koji treba da postane kulturni centar naše omladine i pruži našoj omladini sve što joj je potrebno u njenom dnevnom radu i životu.* *a, 1947., 4.

4 Pročelje zgrade, sjedišta talijanske fašističke omladine (Comando federale della GIL), oko 1943. godine (fototeka MGS MREV)

Façade of the building as seat of Italian Fascist Youth (Comando federale della GIL), c. 1943 (MGS photo library MREV)

Crtica o netom započetom preuređenju najavljuje: *dosađajna sala preuredit će se u suvremenu reprezentativnu kulturnu dvoranu grada Splita, a svi dosadašnji neukusni ukrasi bit će uklonjeni.*¹² Uklanjanje ukrasa je svojevrsna negacija Tončićevog rada u vremenu u kojem je Tončić zapao u nemilost tadašnjih vlasti.¹³ Stoga je moguće da je upravo tada dovršena i purifikacija pročelja (sl. 4, 5).

Godine 1951. sve prijeratne zgrade Sokola Kraljevine Jugoslavije postale su vlasništvo Društva tjelesnog odgoja »Partizan«. Od tada je nekadašnja svečana dvorana korištena kao dvorana za vježbanje različitih sportskih društava sve do 2003. godine, kada su započeli opsežni ra-

5 Podjela novogodišnjih darova djeci u Omladinskom domu 1945. godine (fototeka MGS MREV)

Distribution of New Year's gifts to children in the Youth House, 1945 (MGS photo library MREV)

dovi na preuređenju Gradskog kazališta lutaka.¹⁴ Prilikom uređenja Kazališta lutaka 2003. – 2006. godine zapadno je dvorište u potpunosti zatvoreno niskim aneksom koji završava ravnom terasom, a u istočnom je izgrađen aneks na dvije etaže kojim su u potpunosti zatvoreni prozori dvorane na toj strani. Izvorna drvena međukatna konstrukcija između dvorane kazališta u prizemlju i dvorane na prvom katu zamijenjena je armiranobetonskom pločom. Dvorana na katu i prostori koji su s njom bili povezani od tada više nisu bili u upotrebi (sl. 6, 7).

PROJEKTNI ZADATAK; VALORIZACIJA I KONZERVATORSKI PRISTUP

Tijekom obnove prostorija Gradskog kazališta lutaka nametnulo se pitanje što učiniti s preostalim dijelom zpuštene zgrade okrnjenog izgleda. Na inicijativu Zvonimira Puljića, tada predsjednika Gradskog poglavarstva Grada Splita, 2005. godine započele su pripreme za obnovu zgrade uz jasnu ideju o njezinoj budućoj namjeni.¹⁵ Uz netom obnovljeno Gradsko kazalište lutaka u prizemlju zamišljeno je da svi preostali prostori budu u funkciji gradske kon-

¹⁴ Tako su je do Domovinskog rata koristili Društvo za tjelesni odgoj »Partizan«, Katedra za fizički odgoj Pedagoške akademije u Splitu (od osnutka 1974. godine), Škola za učenike u privredi »Mate Golem«, Savez slijepih, nogometaši »Hajduka« tijekom zimskih priprema, a nakon 1991. godine Društvo za sportsku rekreaciju Sokol i Gimnastički klub Split. U predprostoru dvorane na drugom katu uličnog dijela zgrade tada je djelovao fitness klub, a prostorije na trećem katu uličnog krila koristila su gradska sportska društva sve do 2017. godine. Vidi: BUBLE, SANJA, 2011., 425-426.

¹⁵ Gradsko poglavarstvo Grada Splita na 53. sjednici od 23. ožujka 2006. godine donijelo je Rješenje o osnivanju Stručnog tijela za određivanje projektnog zadatka u izradi projektne dokumentacije za Gradsku dvoranu – koncertnu dvoranu Grada Splita u zgradi Hrvatskog doma u Splitu, Kamila Tončića 1. Za članove stručnog tijela imenovani su članovi Gradskog poglavarstva Tamara Visković (ujedno i voditeljica stručnog tijela) i Branko Poljanić, ravnateljica Gradskog kazališta lutaka Zdenka Mišura te vanjske suradnice Nada Kuzmić, tada članica orkestra HNK Split, i Sanja Buble, konzervatorica. Vidi: Službeni glasnik Grada Splita, LII (XIV)/9, 2006.

¹² *b, 1947., 7.

¹³ Tončić je optužen za suradnju s talijanskim okupacijskim snagama. Presudom od 9. 2. 1948. godine osuđen je na osam mjeseci zatvora, u što je uračunato i vrijeme koje je od 25. 12. 1947. proveo u istražnom zatvoru. Vidi: ŠVERKO, IVANA, 2003., 100-101.

6 Dvorana na prvom katu, stanje 2009. (foto: S. Buble)
First floor hall in 2009 (photo: S. Buble)

certne dvorane, očekivanog kapaciteta od oko 300 – 350 gledatelja.¹⁶

Već kod koncipiranja projektnog zadatka u kojem su sudjelovale Zdenka Mišura (ravnateljica Gradskog kazališta lutaka), Nada Kuzmić (članica orkestra HNK Split) i Sanja Buble (konzervatorica) trebalo je donijeti odluku o konzervatorskom pristupu – polazeći od valorizacije Tončićeva djela.

Tončićevim projektom secesijski je izraz ušao u Split na velika vrata. Njegovo secesijsko promišljanje čita se u rafiniranom projektu, na glavnom pročelju obogaćenom geometrijskim i stiliziranim florealnim ukrasima, ali i na građevini samoj koju u našem vremenu zatječemo u ogoljenom obliku: u čvrstoj strukturi na tragu klasične tradicije mediteranskog kruga te u konceptu kod kojega je raspored volumena prilagođen potrebama korisnika i datostima parcele.¹⁷ Tončićev projekt izveden u skladu sa suvremenim tendencijama Wagnerove škole u splitskim je okvirima apsolutno ispred historističke arhitekture svog vremena.¹⁸ Iako spomeničkoj vrijednosti ove zgrade pridonosi i njena uloga u društvenoj, kulturnoj, sport-

¹⁶ Tijekom izrade projekta kapacitet dvorane smanjen je na 250 gledatelja, budući da je prema konzervatorskim uvjetima svečanu dvoranu trebalo obnoviti u izvornom gabaritu te stoga nije bilo moguće povećati kapacitet gledališta produljenjem dvorane na predprostor u uličnom krilu. Zbog akustike nije bilo moguće niti značajnije povećanje kapaciteta balkona širenjem na prostor uličnog krila.

¹⁷ Stalna prisutnost klasične tradicije karakterizira značajne autorske projekte secesijskih gradnji u Dalmaciji. ŠVERKO, IVANA, 2003., 100.

¹⁸ Prijedlozi Wagnerove škole tijekom vremena formalno su se modificirali. Tako, nakon potpune slobode umjetničkog izraza (1900. – 1904.), u vrijeme Tončićevog rada na projektu Hrvatskog doma između 1904. i 1908. godine Wagner vraća školu odmjerenom klasicizmu. Vidi: POZZETTO, MARCO, 1997/1998, 20.

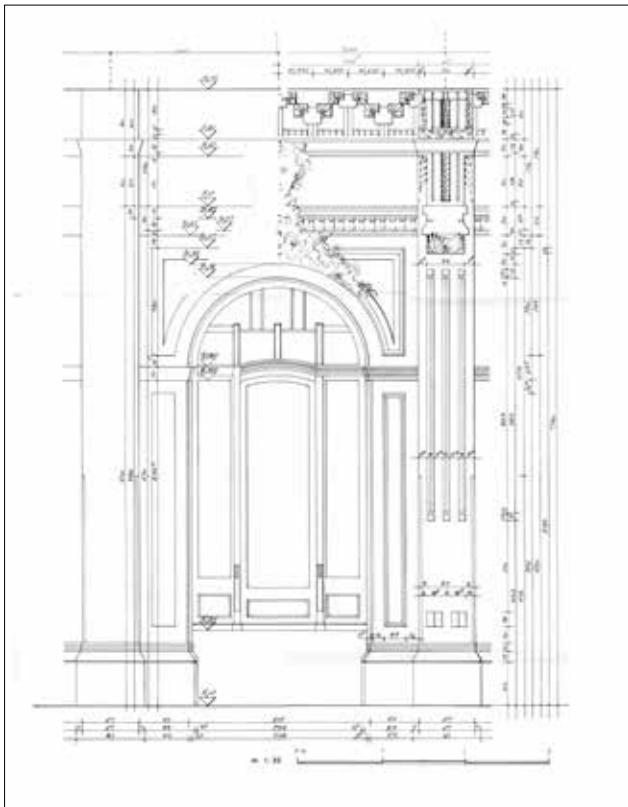
7. Pročelje zgrade 2009. godine (foto: S. Buble)
Façade in 2009 (photo: S. Buble)

skoj pa i političkoj povijesti grada Splita, upravo je Tončićev projekt, koji je donio nova strujanja u arhitekturu Splita, njezina najveća vrijednost.¹⁹

Stoga se cjelovita obnova izvornog izgleda nametnula kao jedini logičan pristup. Budući da je arhitektonska kompozicija pročelja neodvojiva od arhitektonske dekoracije s kojom tvori jedinstvenu cjelinu, obnova dekoracije bila je imperativ – bez obzira na nepostojanje njezinih materijalnih ostataka. Samo cjelovitom rekonstrukcijom nekadašnjeg izgleda zgrade, kako eksterijera, tako i interijera, moguće je doživjeti i razumjeti značaj Tončićevog projekta u kontekstu heterogene okolne izgradnje.

Purifikacija kojom se skladan izgled zgrade drastično promijenio – najprije tijekom rata, kako bi se njezin izraz približio duhu strogog klasicizma fašističke arhitekture, a zatim u ranom poraću u kojem se iz političkih razloga obezvrjeđuje Tončićevo djelo, dodatan je razlog odabrano-

¹⁹ Rješenje o preventivnoj zaštiti zgrade Hrvatskog doma doneseno je 2004. godine. Zgrada i namjena zgrade Hrvatskog doma upisana je u Registar kulturnih dobara RH pod oznakom Z-453 temeljem Rješenja Klasa: 612-08/10-06/0146; Ur.broj: 532-04-01-01/4-10-1 od 11. svibnja 2010. godine.

8 Nacrt ukrasa na uzdužnom zidu svečane dvorane (crtež: V. Peleš, 2009.)
Drawing of decorations on the longitudinal wall of the grand hall
(drawing: V. Peleš, 2009.)

ga konzervatorskog pristupa obnovi, no ne i presudan.²⁰

Preliminarnim projektnim zadatkom načinjenim prema potrebama tadašnjih i budućih korisnika naglašeni su konzervatorski uvjeti za izradu projektnog programa i samog projekta kojim je potrebno sagledati zgradu u cjelini te predvidjeti obnovu izvornog izgleda pročelja i interijera koja uključuje rekonstrukciju secesijskog ukrasa prema sačuvanim fotografijama.²¹

ARHITEKTONSKI PROJEKT

Sretna je okolnost da je Grad Split kao investitor donio odluku da se nekadašnja svečana dvorana uredi kao suvremeno opremljen koncertni prostor. Na taj se način Hrvatski dom u cijelosti uključuje u društveni i kulturni život suvremenog Splita, čime se rehabilitira i njegova povijesna uloga.

20 Metoda rekonstrukcije u konzervatorskoj teoriji i praksi obilježila je razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata. Aktualna je i danas, ne samo kod intervencija nakon ratnih razaranja ili velikih prirodnih kataklizmi, već i nakon promjena društveno-političkih okolnosti u tranzicijskim društvima. Stoga je primjena metode rekonstrukcije bila okvirna tema znanstveno-stručnog skupa *Dijalozi s baštinom* 2012. u organizaciji Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta iz Rijeke. Vidi: <https://dijalozisbastinom.wixsite.com/dijalozi/2012> (10. 3. 2020.); BRAUT, IVAN, 2013., 473-477.

21 Radni materijal – prijedlog projektnog zadatka izradila sam u skladu s tekstovima Nade Kuzmić i Zdenke Mišura. Vidi: Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu (dalje: Arhiv KO Split) BUBLE, SANJA, *Projektni zadatak – radni materijal*, 2006.

Projektiranje obnove Hrvatskog doma povjereno je Studiju G2 iz Zagreba, glavnoj projektantici Gordani Kuzmić Kalođera, dipl. ing. arh. Izrada projekta nije bila jednostavna jer je trebalo usuglasiti želje investitora, konzervatorske uvjete te prostorne datosti zgrade, a istovremeno stvoriti prostor u skladu sa suvremenim standardima koje je trebala zadovoljiti kako koncertna dvorana, tako i zgrada u cjelini kao objekt javne namjene.²² Stoga je bilo neophodno naći kompromisna rješenja.

Veći dio prizemlja sjevernog dijela zgrade danas zauzima predvorje dvorane Gradskog kazališta lutaka pa je nekadašnji centralni ulaz u zgradu, a uz njega i dva bočna na zapadnoj strani uličnog krila u funkciji kazališta. U sve ostale prostore zgrade ulazi se kroz dva istočna bočna ulaza vezana sa stubištem.²³ U izvornom konceptu predprostor dvorane u prizemlju bio je povezan s predprostorom stubišta u istočnom dijelu uličnog krila.²⁴ Tu vezu nije bilo moguće ponovo uspostaviti bez značajnih izmjena u organizaciji prostora Gradskog kazališta lutaka te je zadržano postojeće stanje.

Zbog ozbiljnih intervencija koje bi iziskivale visoke troškove nije bilo moguće položajno objediniti sustave grijanja i hlađenja koncertne dvorane i kazališta lutaka smještanjem u jedinstvenu instalacijsku etažu. Stoga su vanjske jedinice sustava Gradskog kazališta lutaka zadržane na svom postojećem mjestu, na terasi zapadnog aneksa.

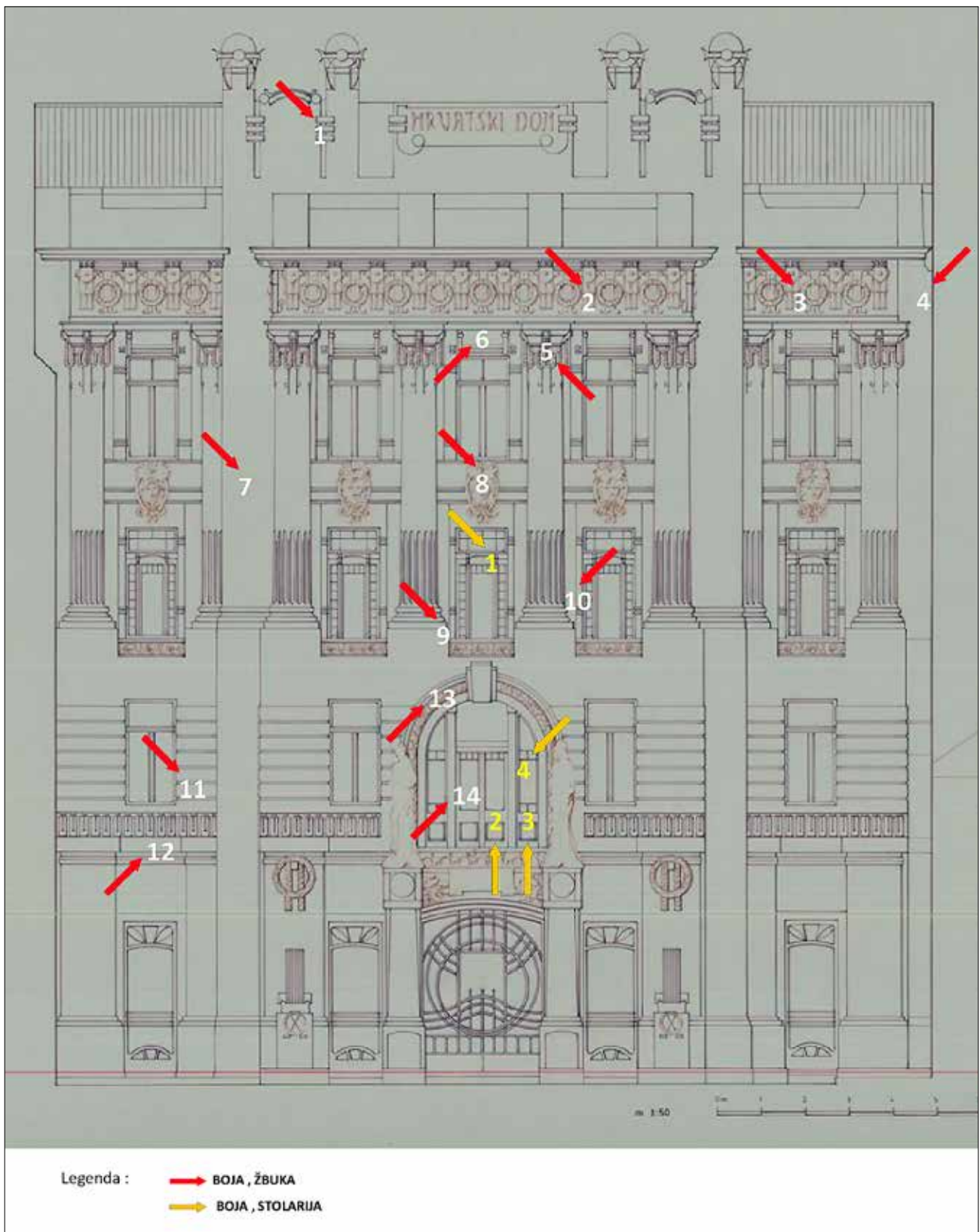
Izgled svečane dvorane promijenjen je u preuređenju 1930. godine: parter je produljen prema sjeveru rušenjem zida između uličnog krila i dvorane. U preinakama izvedenim 1947. – 1948. godine pozornica je proširena i produljena rušenjem prostora za glumce koji ju je okruživao sa istoka, zapada i juga te rušenjem bočnih pilastara na portalu. U skladu s potrebama suvremenoga koncertnog prostora zadržan je tlocrtni gabarit pozornice iz preuređenja 1947./48. godine. Prema želji investitora nova je pozornica podignuta u odnosu na gledalište iako izvorno nije postojala ta denivelacija.²⁵ Dvorani je vraćen izvorni tlocrtni gabarit vraćanjem zida na spoju s uličnim krilom zgrade.

22 Uz Gordanu Kuzmić Kalođera koautorica arhitektonskog projekta je Goranka Škevin Hrabrić. Izrada projekata bila je dugotrajna – od kompletiranja projektnog programa i prvih idejnih rješenja do ishođenja građevinske dozvole 2017. godine proteklo je punih šest godina.

23 Moguće je da su već tridesetih godina dvadesetog stoljeća postojala dva odvojena ulazna prostora – jedan za dvoranu u prizemlju, a drugi za sve ostale sadržaje. Možda su upravo zato oglasni ormarić i natpis koji posjetitelje usmjerava na izložbu karikatura i grafika iz 1930. godine postavljeni uz krajnja istočna vrata, a ne uz centralna kao što to dokumentira fotografija pročelja Sokolskog doma iz 1930. godine. BUBLE, SANJA, 2011., 427.

24 Tijekom istražnih radova pod žbukom na pregradnom zidu između dva predvorja otkriven je zazidan otvor. Nije moguće ustanoviti kada je taj zazid izveden.

25 Projektirana je podizna pozornica, no tijekom izvedbe odustalo se od toga te je izvedena fiksna.

9 Potencijalna mjesta nalaza – mjesta sondiranja određena su na nacrtu rekonstrukcije pročelja Višnje Peleš (crtež: A. Rupčić, 2017.)

Potential find locations – locations of sample units are determined on the façade reconstruction drawing drawn by Višnja Peleš (drawing: A. Rupčić, 2017)

10 Pravokutna betonska kasetna armirana željeznim šipkama – poledina (nosilac) otučenog lijevanog ukrasa na frizu (foto: S. Buble, 2017.)
Rectangular concrete cassette reinforced with iron bars – back (support) of removed cast frieze decoration (photo: S. Buble, 2017)

Balkon koji je srušen u preinakama 1947./48. godine vraćen je na svoje mjesto, no njegov je kapacitet povećan širenjem na ulično krilo zgrade te je neposredno iza njega smješten prostor režije s pultom za multimediju.²⁶ Ulaz na balkon iz stubišnog prostora ostvaren je na istom mjestu na kojem je i bio, otvaranjem naknadno zazidanih vrata.

Prostor u krovu svečane dvorane prenamijenjen je u instalacijsku etažu, bez intervencije u izvrsno sačuvanu drvenu konstrukciju dvostruke visulje koja premošćuje raspon od devet metara te opterećenje krova i opterećenje stropne konstrukcije dvorane naizmjenice prenosi na uzdužne vanjske zidove.

I konačno, korištenje zgrade prilagođeno je osobama slabe pokretljivosti prilazom diskretno postavljenom rampom i ugradnjom lifta.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKA ISTRAŽIVANJA I RESTAURATORSKE STUDIJE

Izvorni izgled pročelja i svečane dvorane rekonstruirala je Višnja Peleš, dipl. ing. arh. rektifikacijom povijesnih fotografija metodom ručno konstruirane perspektive. Rektifikacija perspektivnih prikaza s fotografija usklađena je s egzaktnim mjerama snimka postojećeg stanja iz 2006.

²⁶ Za povećanje balkona iskorišten je široki otvor na drugom katu otvoren rušenjem pregradnog zida između uličnog i dvorišnog dijela zgrade 1947./48. godine.

11 Mjesto lijevanog ukrasa na parapetu prozora drugog kata. Ukas je bio podržan željeznim kukama i opšiven grubom žbukom. Nakon skidanja aplikacije šupljina je zapunjena mortom i opekom, a u okolnoj žbuci sačuvane su kuke kojima je bila pričvršćena (foto: Z. Boban, 2017.).

Location of cast decoration on the parapet of a second-floor window. The decorative element was supported by iron hooks and sealed with rough plaster. After the removal of applied decoration, the hole was filled with mortar and brick, while supporting hooks were preserved in the surrounding plaster (photo: Z. Boban, 2017)

godine.²⁷ Peleš je rekonstruirala dimenzije i izgled ukrasa koji su se mogli razaznati iz povijesnih fotografija te predložila dimenzije onih koji na fotografijama nisu bili sasvim jasni²⁸ (sl. 8).

Tim Hrvatskoga restauratorskog zavoda pod vodstvom konzervatorice-restauratorice savjetnice Danute Misiuda izradio je restauratorsku studiju rekonstrukcije interijera svečane dvorane. Studijom su specificirani oblici, veličina i broj lijevanih *stucco* motiva na zidovima, holkelima i na stropu, te je predložen način njihove izvedbe i opis montaže, a za vučene profilacije dati su nacrti za izradu šablona u mjerilu 1:1. Pritom su u potpunosti prihvaćene postavke nacrti izrađenih temeljem rektificiranih fotografija.²⁹ Tijekom izrade studije na sedam je mjesta sondirana žbuka

²⁷ BUBLE, SANJA, 2011., 430-434.

²⁸ Detalje aplikacija i vučenih profilacija prikazala je u mj. 1:10, a crteže je upotpunila egzaktnim mjerama. Položaj ukrasa dat je u pogledima i presjecima u mj. 1:50. Pogledi i presjeci upotpunjeni su visinskim kotama. Arhiv KO Split, PELEŠ, VIŠNJA, 2009.

²⁹ Radnu grupu HRZ-a koja je izradila studiju sačinjavali su: Danuta Misiuda, konz.-rest. savj., Krešimir Valentak, viši konz.-rest. tehničar, Deana Brdarić, konz.-rest. tehničar, Tomislav Rovičanac, viši konz.-rest. (Odjel za štukaturu); Borka Milković, viša konz. arh. (Odjel za graditeljsko nasljeđe); Jurica Škudar, konz. fotograf (Odjel za dokumentaciju); Marijana Fabečić, viši konz.-teh., Margareta Klofutar, konz. tehnolog (Prirodoslovni laboratorij). Arhiv KO Split, HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD, 2015.

na uzdužnim zidovima te se pokazalo da je pod naslagama recentne žbuke zanemariv broj sačuvanih elemenata vučenih profilacija: otkriven je tek dio zaobljena baštuna uz prozorsku nišu modeliran od gipsa koji je u sredini ojačan konopom, a od ostalih vučenih profilacija ustanovljen je na četiri mjesta samo trag (otisak) koji dokumentira njihovu izvornu širinu i položaj. Od lijevanih ukrasa nije sačuvano ništa. U sklopu istraživanja ispitan je sastav žbuke, eventualna prisutnost štetnih soli. Mikropresjeci nisu pokazali polikromiju – na uzorcima žbuke detektirana su četiri sloja bijele te završni, recentni sloj žute boje.³⁰ Tragovi ukrasa na stropu nisu sačuvani: izvorna je žbuka bila u potpunosti skinuta i zamijenjena novom, produžnom žbukom na trstici.

U ulaznom predvorju i stubišnom prostoru sačuvana je skromna dekoracija gotovo u potpunosti – plitki pilastri s jednostavnim kapitelima nadvišenim profiliranim vijencem te vrpce koje uokviruju strop. Vidljiva bočna strana željeznih I-profila koji nose središnje stubišne krakove ispunjena je vučenim glatkim vrpcama.

Od dokumentacije za radove na pročelju Hrvatski restoratorski zavod izradio je tek Prijedlog radova za rekonstrukciju *stucco* ukrasa s parametrima za izradu troškovnika, budući da se istražni radovi na pročelju nisu mogli provesti jer nije postavljena skela.³¹ Istražne radove na pročelju, u ulaznom i stubišnom prostoru te sondiranje boje na stolariji pod vodstvom akademskog kipara Zvonimira Bobana, konzervatora-restauratora, provela je kiparsko-restoratorska radionica tvrtke Neir iz Splita tijekom izvedbe³² (sl. 9-11).

Prije istraživanja na pročelju nismo znali jesu li žbuka s vučenim profilacijama i aplicirani elementi potpuno otučeni ili su samo prekriveni novim slojem glatke žbuke. Ciljanim sondiranjima na mjestima potencijalnih nalaza ustanovili smo da je točno i jedno i drugo – na glatkim dijelovima pročelja bez ukrasa izvorna je vapnena žbuka samo presvučena novim slojem produžne žbuke, a na dijelovima s ukrasima potpuno je otučena zajedno s njima. Izvedeno je 14 sondi. Istraživanja su potvrdila pretpostavku da su aplicirani reljefni ukrasi bili izliveni od betona, armirani željeznom armaturom i pridržani za pročelje že-

12 Donji dio pilastra otkriven pod recentnim slojem žbuke; baza modelirana na istaknutim redovima opeke je otučena (foto: S. Buble, 2019.).

Lower part of pilaster revealed under a recent plaster layer; base modelled on protruding rows of brick was removed (photo: S. Buble, 2019)

ljeznim ankerima i kukama.³³ Od vijenaca na frizu sačuvani su nosioci u obliku plitkih pravokutnih kaseti (63 x 70 x 5 cm) armirani željeznim šipkama, dok su od medaljona sa ženskim glavicama na parapetima trećeg kata sačuvani obrisi nosioca opšiveni grubom žbukom, željezne kuke postavljene po njihovom obodu te željezni ankeri. Na parapetima prvog kata sačuvani su samo ležajevi korodiranih željeznih ankera, dok je na luneti iznad centralnog ulaza otkriven tek trag (širina) apliciranog elementa i željezne kuke koje su ga pridržavale. Nalazi su upotpunili saznanje o tehnologiji izvođenja: nakon učvršćenja na zid betonske su aplikacije po obodu nosioca opšivene grubim slojem žbuke te je finalno finim slojem žbuke uokviren reljefni istak. Sve vučene profilacije bile su izvedene šablonama u vapnenoj žbuci, a one istaknute (veće debljine) na nosiocu od konzolno istaknute opeke. Betonski stupovi promjera 86 cm i ukupne visine 7 metara bili su sastavljeni od tri dijela: profilirane baze s kvadratičnom plintom lijevane u kalupu u jednom komadu, kapitela koji je također bio izliven i modeliran u jednom komadu te trupa. Trup je zbog težine svakako morao bio izliven u oplati na licu mjesta nakon postave baze te je na kraju montiran kapitel. Nakon destrukcije baze i kapitela kanelire na donjem dijelu

30 Sondiranje boje zidova provedena 2008. godine, tijekom priprema za izradu projekata, također su uputila na izvornu monokromnost interijera. Arhiv KO Split, SAVA, GIUSEPPE, 2008.

31 Troškovnik s opisom restoratorskih radova ugrađen je u izvedbeni projekt po kojem je proveden izbor izvođača. Protivno očekivanjima, izvedba restoratorskih radova i rekonstrukcije dekoracije nije povjerena Hrvatskom restoratorskom zavodu, već tvrtki Neir iz Splita. Izvedba građevinsko-obrtničkih radova povjerena je tvrtki „Teh-gradnja“ iz Zagreba.

32 Opsežan izvještaj o svim provedenim radovima na zgradi sastavili su akademski kipar Zoran Boban, konzervator-restorator i Anamarija Rupčić, mag. konzervator-restorator iz tvrtke Neir d.o.o. iz Splita. Izvještaj se sastoji od dvaju odvojenih dijelova od kojih se prvi odnosi na pročelje, a drugi na interijer. Arhiv KO Split, NEIR D.O.O., 2017./2020.

33 BUBLE, SANJA, 2011., 430.

13 Trokrako stubište, podest na prilazu trećem katu. U preuređenju 1947. – 1948. godine profilirani bočni rubovi stuba su otučeni, a izvorna željezna stubišna ograda zamijenjena je punom ogradom od opeke (foto: S. Buble, 2009.).

Three-flight staircase, landing between the second and third floor. During the 1947 – 1948 renovation, moulded lateral edges of stairs were removed, and the original iron railing was replaced by a brick banister (photo: S. Buble, 2009)

stupova bile su zapunjene mortom i na taj su način sačuvane pod tankim slojem cementne žbuke. Uz vučene *stucco* profilacije i aplicirane betonske elemente dekorativni program pročelja zaokružen je akcentima od kamena: pročelje završava kamenim vijencem na plitkim konzolama, a u lunetu na prvom katu umetnuti su kameni stupovi.

Građevina je izvorno bila ožbukana grubim i finim, zaglađenim slojem vapnene žbuke. Sve naknadne intervencije (krpanja i popravci) izvođene su žbukama različitog sastava – cementnom i produžnom spravljenom s morskim pijeskom.³⁴ U sondama kod kojih izvorna žbuka nije otučena već je samo preko nje navučen novi sloj žbuke utvrđeno je nekoliko slojeva boje – počevši od recentne bijele, preko slojeva tamnog i svijetlog okera do maslinastozeleone koja je detektirana kao prvi, izvorni sloj. Boja je

34 Produžna je žbuka aplicirana na čitavu fasadu nakon destrukcije pilastara i ukrasa prizemlja tijekom Drugoga svjetskog rata te nakon destrukcije svih ostalih ukrasa po katovima i naatici u preinakama 1947. godine. Cementnom su žbukom zapunjene kanelire stupova, a njome su krpana i manja oštećenja tijekom uređenja Gradskog kazališta lutaka 2003. – 2006. godine. Tada je cementnom žbukom premazana gornja ploha kamenog vijenca te spoj vijenca i zida atike (sanacija vlage?).

14 Stubište nakon završetka restauratorskih radova; ograda je izrađena kao replika Tončićeve ograde u zgradi Sumpornih toplica (foto: S. Perić, 2020.)

Staircase after renovation; railing was modelled after Tončić's railing in the Sulphur Baths building (photo: S. Perić, 2020)

potvrđena na osam mjesta.³⁵ Polikiromna obrada pročelja naslućuje se na fotografijama, a pretpostavku da su na zasićenoj jakoj boji fonda ukrasi naglašeni kontrastnom, bijelom bojom sugerira bijeli kameni vijenac.

Tijekom sondiranja ispostavilo se da je zid građen od priklesanih blokova različitih veličina i vrsta kamena (ponegdje i reutiliziranih) koji su vezani nejednolikim slojevima produžnog morta, dok su parapeti prozora na prvom i trećem katu te gornji dio atike zidani opekama. Redovi opeke ugrađene u kameni zid ponavljaju se bez nekoga određenog reda i na ostalim površinama. Struktura zida pokazala se nehomogenom i lošom, na pojedinim mjestima uz zapadni i istočni ugao zgrade s vidljivim pukotinama. Stoga je prema uputama projektantice konstrukcije Zorane Zaratina Vušković, dipl. ing. građ. iz Splita bilo potrebno

35 Maslinastozeleone boja fonda utvrđena je na glatkim dijelovima friza pod *stucco* konzolama, pri vrhu glatkog dijela pročelja na njegovom krajnjem zapadnom dijelu, na vrhu fonda istaknutog dijela pročelja nad prozorom trećeg kata, uz prozor na drugom katu i neposredno uz krajnji istočni prozor na prvom katu. Sličnom, ali svjetlijom bojom bili su obojeni i kameni stupovi u luneti prvog kata. Budući da su oni obrađeni finim klesarskim alatom, malo je vjerojatno da se radi o izvornom sloju boje. Može se pretpostaviti da su prebojeni naknadno, možda kako bi se sakrila njihova kasnija oštećenja.

15 Tončićev dekorativni vokabular u malom salonu nekadašnjih Sumpornih toplica, jedinoga netaknutog izvornog splitskog interijera iz vremena secesije (foto: K. Šolić, 2017.)

Tončić's decorative vocabulary in the small salon of the former Sulphur Baths building, the only preserved authentic Art Nouveau interior in Split (photo: K. Šolić, 2017)

16 Izrada ukrasa u radionici, crtež u mjerilu 1:1 (foto: S. Buble, 2018.)

Workshop production of decorative elements, full scale drawing (photo: S. Buble, 2018)

izvesti ojačanja zidne strukture na uglovima.³⁶ Također je trebalo sanirati korodirana željezna ojačanja u strukturi zida te ih zaštititi od daljnjeg propadanja – I-profile koji su nosili teške elemente friza, kojima je armirana betonska ploča nad stupovima na izbačenom dijelu pročelja te željezne I-profile i trake kojima su armirani istaci i prozorski nadvoji. Iako smo prvotno imali namjeru zadržati postojeću vanjsku žbuku gdje god je to bilo moguće, zbog stanja zidova koje je zahtijevalo kompletnu građevinsku sanaciju ona je u potpunosti skinuta. Prilikom skidanja žbuke otkriveni su dijelovi pilastara na istočnom i zapadnom kraju pročelja koji su se osipali i odvajali od podloge (sl. 12).

Iako nije mijenjana, izvorna vanjska stolarija bila je zbog neodržavanja u izuzetno lošem stanju, trula i neupotrebljiva. Izvorna vrata na ulazu u prizemlje te sva unutrašnja stolarija s prvoga i drugoga kata, koja je skinuta tijekom uređenja Gradskog kazališta lutaka, nije pohranjena s pažnjom te se stajanjem toliko izvitoperila da se nije

36 Ojačanja su izvedena na licu i naličju zida mrežom od staklenih vlakana – *SikaWrap-350G Grid*, utopljenom u cementni mort za ojačanja – *SikaMonoTop-722 Mur*; jednosmjerno pletenim užadima od karbonskih vlakana – *SikaWrap Anchor C*, povezanim sa zidom dvokomponentnim proizvodom za injektiranje betona *Sikadur-52 Injeciton* i proizvodom za strukturalnu ljepljenja i ojačanja *Sikadur-33*.

mogla ponovo ugraditi. Stoga je izvorna stolarija poslužila za izradu replika i za sondiranje izvorne boje.³⁷

Trokrako stubište smješteno na spoju uličnog i dvorišnog krila zgrade nije izvorno. No asimetrična tlocrtna dispozicija zgrade kazuje da je ono sigurno bilo na tom mjestu – što potvrđuje i nalaz opekom zazidanih vrata na podestu drugog kata, na mjestu originalnog ulaza na balkon dvorane. Nije jasno kako je to prvo stubište izgledalo. Sudeći po najstarijoj fotografiji interijera na kojoj su prozori na istočnom zidu dvorane otvoreni i obasjani suncem, ono je moralo biti odvojeno od zida dvorane.³⁸ Moguće je da su ulazni podesti na katove s južne strane bili zatvoreni zidom, a samo stubište je bilo vanjsko. Tako bi se mogli protumačiti tragovi uklonjenih zidova otkriveni tik uz istočni i zapadni rub podesta na svakom katu. Današnje reprezentativno trokrako kameno stubište izvedeno

37 Ispitivanje boje stolarije izvedeno je u nekoliko navrata: u ljeto 2017. godine na vanjskoj stolariji glavnog pročelja u sklopu istražnih radova na uličnom pročelju; u siječnju 2019. godine na prozorima svečene dvorane i u veljači 2019. godine na krilu ulaznih vrata. Ispod novijih premaza otkriveni su izvorni slojevi boje te su replike izvorne stolarije obojene bojom u tonu izvorne.

38 Fotografija A. Katunarića (u ovom tekstu sl. 3) prvi je put objavljena u ranije citiranom članku *Hrvatski dom Kamila Tončića u Splitu*. BUBLE, SANJA, 2011., 422.

17 Izrada ukrasa u radionici, glineni model u mjerilu 1:1 (foto: S. Buble, 2018.)

Workshop production of decorative elements, full scale clay models (photo: S. Buble, 2018)

je naknadno te je stoga opekom zazidan sjeverni prozor dvorane na istočnom zidu, a u taj su zazid uglavljene kamene stube. Sudeći prema karakteristikama konstrukcije (stube središnjeg, polaznog kraka nose željezne traverze oslonjene na I-profile na rubovima podesta, betonski podesti podržani željeznim I-nosačima izvedeni su istim materijalom i na isti način kao ploča nad stupovima pročelja pod izbačenim dijelom friza, vanjski zidovi su od kamena s mjestimičnim ispunama opekom) te upotrijebljenim materijalima (kamene stube, finalna obrada podesta cementnim polikromnim pločicama tvornice *Gilardi & Betizza* koje su savršeno očuvane), stubište je izvedeno neposredno nakon izgradnje zgrade. U svaku stubu bila je usidrena željezna ograda koja je srušena 1947./48. godine. Tada su otklesani profilirani rubovi stuba te je izveden puni parapet zidan opekom i obostrano ožbukani. Pod njim su sačuvani tragovi utora stupića nekadašnje kovane ograde. U istom su zahvatu spojevi stubišnih podvlaka s parapetom skriveni teškim i nezgrapnim betonskim maskama u formi kocke (sl. 13).

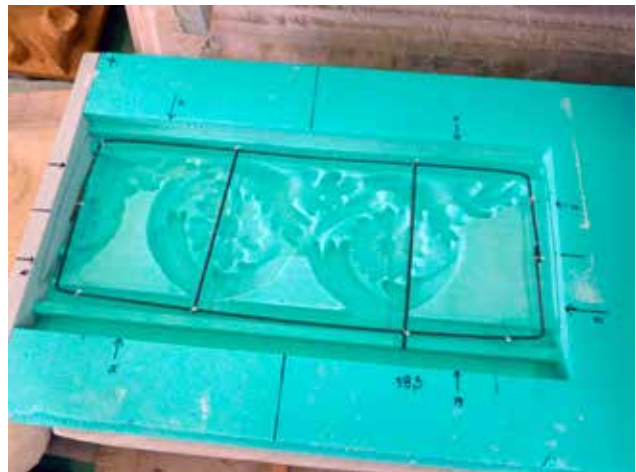
RESTAURATORSKI RADOVI

Restauratorskih radova kojima je obuhvaćen kompletan postupak čišćenja, konzervacije i preventivne zaštite bilo je izrazito malo: provedeni su na kamenom vijencu pročelja, na

18 Model parapetne ploče pripremljen za skeniranje 3D skenerom (foto: S. Buble, 2019.)

Parapet panel model prepared for 3D scanning (photo: S. Buble, 2019)

19 Kalup parapetne ploče izrađen od ekstrudiranog polistirena pomoću CNC stroja i 3D glodala; u kalup je ugrađena armatura od nehrđajućeg čelika (foto: S. Buble, 2019.)

Parapet panel mould made of extruded polystyrene by a CNC machine and 3D milling machine; the mould contains stainless steel reinforcement bars (photo: S. Buble, 2019)

kamenom stubištu te na cementnim pločicama u stubišnom prostoru. Samo 10% pločica zamijenjeno je replikama koje su, temeljem analize materijala i pigmentata, izrađene istom tehnologijom kao izvorne³⁹ (sl. 14).

Izvedba dekoracija – pročelje

Temeljem rezultata istražnih radova odlučili smo da se pročelje ožbukava vapnenom žbukom, u kojoj se šablonom izvode i sve vučene dekoracije, a da se lijevani ukrasi ne prave od

39 Prema nacrtu uzorka radi se šablona od lima i umeće u kalup. Potom se ulijeva boja čiji viskozitet omogućuje da se nakon vađenja šablone zadrži oštra granica između obojenih polja (one se ne pomiješaju). Zatim se sloj boje posipa kvarcnim pijeskom te zalije cementnom masom i na kraju stavi pod prešu na sušenje. Takve se pločice još uvijek ručno izrađuju u Maroku, dok u Španjolskoj, Austriji i Bugarskoj postoje restauratorske radionice u kojima se mogu naručiti po nacrtu. Replike pločica iz Hrvatskog doma, po nacrtu i narudžbi izvođačke tvrtke Neir d.o.o., izrađene su u radionici nedaleko Varne u Bugarskoj.

20 Dekoracije u dvorani izrađene od ekstrudiranog polistirena pomoću CNC stroja i 3D glodala finalno presvučene polimer-cementnom masom tijekom montaže (foto: S. Buble, 2019.)

Hall decorations made of extruded polystyrene by a CNC machine and 3D milling machine, coated in polymer-concrete during application (photo: S. Buble, 2019)

21 Dvorana, pogled na uzdužni zid nakon obnove; u slijepe niše ugrađene su replike izvornih prozora, a zidna rasvjeta izrađena je prema fotografiji interijera iz dvadesetih godina 20. stoljeća (foto: S. Buble, 2020.)

Hall, view of the longitudinal wall after restoration; replicas of original windows were built in the niches, while wall lighting was designed after a 1920s photograph of the interior (photo: S. Buble, 2020)

betona, već od restauratorskog morta koji je lakši i stoga manje opterećuje zidove.⁴⁰ Budući da je polazište za izradu dekoracija bila fotografija, modeliranje svakog elementa zahtijevalo je kreativan kiparski nerv i osjećaj za prostor. Modeliranje su sjajno odradili akademski kipari kiparsko-restauratorske radionice Neir: Ante Antunović, Zoran Boban (ujedno i voditelj radova istraživanja i izvedbe), Marko Grgat i Anđelko Titlić.⁴¹ Za kreaciju onih elemenata koje nije bilo moguće točno razlučiti na fotografiji bilo je potrebno i poznavanje komparativnih primjera – prvenstveno Tončićevog vo-

kabulara sačuvanog na zgradi Sumpornog kupališta⁴² (sl. 15).

Prema povijesnim fotografijama i (ili) predlošcima V. Peleš, komparativnim primjerima i u skladu s mjerama otisaka, kipari su izradili crteže reljefnih motiva u mjerilu 1:1 te ih potom modelirali u glini, također u naravnoj veličini. Potom je svaki od njih fotografiran i skeniran 3D skenerom. Skenirani model je dodatno kompjuterski obrađen i pripremljen za izradu kalupa pomoću CNC (*Computer Numerical Control*) stroja i 3D glodala. Kalup je izrađen od ekstrudiranog polistirena (XPS, stirodur). U kalup je ugrađena armatura od nehrđajućeg čelika te sidra za montažu.⁴³ Svaki je element, kao i kod nekadašnjih betonskih originala, izliven zajedno s nosiocem (pločom). Tako izrađeni ukrasi aplicirani su na pročelje sidrenjem u za to pred-

40 Pročelje je žbukano podložnom vapnenom žbukom proizvođača *Samoborka* iz Samobora (grubi sloj – vapnena žbuka 4, a završni sloj vapnena žbuka 1). Lijevani ukrasi su izrađeni od morta za odljevke *Belit* proizvođača *Röfix*. O prijedlogu restauratora u pogledu odabira materijala koji bi zamijenio beton posavjetovala sam se s kolegom dr. sc. Tončem Borovcem, konzervatorom-restauratorom savjetnikom iz splitskog Odsjeka za zidno slikarstvo, mozaik i štuko HRZ-a.

41 U inicijalnom dogovoru o pristupu modeliranju savjetom je pomogao akademski kipar Kažimir Hraste.

42 Zgrada Sumpornog kupališta izgrađena je prema Tončićevom projektu iz 1901. – 1903. godine. Uz izvorni izgled pročelja u malom salonu u prizemlju zgrade sačuvan je interijer ukrašen štukaturama prema autorovoj zamisli, jedini secesijski interijer u Splitu koji je očuvan u cijelosti. Po uzoru na dekoraciju Sumpornih toplica modelirane su aplikacije na parapetima prvog i drugog kata te stilizirane graničice koje ističu natpisnu ploču nad centralnim ulazom.

43 Položaj sidara za montažu određen je na samom pročelju s obzirom na strukturu zida i prenesen na šablonu po kojoj su razmještena sidra u kalupu. Sidra su izvedena od nehrđajućeg čelika.

22 Pogled s balkona dvorane nakon obnove (foto: V. Bilić Prčić, 2021.)
View from the hall balcony after restoration (photo: V. Bilić Prčić, 2021)

viđene rupe ispunjene epoksidnim ljepilom te opšiveni grubom žbukom. Nakon montaže vidljive površine nosioca prekrivene su tankim slojem završne žbuke tako da se u potpunosti istakne reljef. Ukrasi izrađeni na takav način zahtijevali su minimalnu doradu *in situ* (uklanjanje tragova strojne obrade, ispunjavanje šupljina kako ne bi došlo do prodiranja vode u unutrašnjost elementa) (sl. 16-19).

Izvedba dekoracije – svečana dvorana

Kako bi dvorana funkcionirala prema suvremenim standardima trebalo je spustiti strop s ukrasima te iznad njega provesti niz instalacija, a prostor krovništva, odnosno instalacijsku etažu u potkrovlju odijeliti od dvorane kao zaseban protupožarni sektor. Stoga je izveden dvostruki strop od gips-vlaknastih ploča, gornji kao protupožarna brana, a donji, spuštenu, kao nosilac dekoracije. Budući da su izvorni materijali i arhitektonski ukrasi tijekom preinaka uništeni, odlučili smo da se dekoracije na stropu i zidovima izvedu suvremenim materijalima i tehnologijom, čime je odstupljeno od krutih pravila struke.⁴⁴ Priprema za izradu ljevanih reljefnih ukrasa, počevši od crteža i izrade glinenih modela do skeniranja 3D skenerom i kompjuterske obrade skeniranog modela bila je ista kao i kod izrade elemenata na pročelju, ali za izradu ukrasa interijera nisu se radili kalupi: dekoracije su kao pozitiv izrađene od ekstrudiranog polistirena (XPS, stirodur) pomoću CNC stroja i 3D glodalca. Tragovi strojne obrade uklanjani su ručno, mehaničkim alatima i brušenjem, na svaki je element kistom nanosena glet-masa kako bi se postigla napetost površine te je finalno presvučen polimer-cementnom masom. Nakon

44 Inzistiranje na upotrebi povijesnih materijala i tehnika izvođenja smatram opravdanim u slučaju kad je veći dio ukrasa sačuvan i kada je moguće izraditi faksimile – bez obzira na to da li se originalni ukrasi konzerviraju i zadržavaju *in situ* ili se skidaju i prema njima modeliraju novi. U ovom slučaju primjena povijesnih tehnika i materijala bila bi tek imitacija.

pričvršćivanja ljepilom i vijcima retuširani su i impregnirani svi spojevi. Ukrasi su bojani u tri sloja, u istu boju kao fond zida. Povijesne fotografije sugeriraju da je uz osnovni ton ukras u dvorani bio naglašen bojom. No tek analizom negativa Katunarićeve fotografije sa sigurnošću smo mogli potvrditi da su dekoracije bile istaknute bojom.⁴⁵ Pretpostavljajući da su ukrasi istaknuti zlatnom bojom po uzoru na građevine bečke secesije, pozlatom smo naglasili linearost dekoracija (sl. 20, 21).

OBNOVA – REKONSTRUKCIJA, ZAKLJUČAK

Rad na obnovi spomenika razlikuje se od slučaja do slučaja, a na konzervatorske odluke utječu mnogi čimbenici, pri čemu nisu zanemarivi politički diskurs, raspoloživi budžet, vremenska ograničenja, funkcionalnost, prilagodba suvremenom načinu života te suvremenim propisima u pogledu poboljšanja stabilnosti i fizikalnih svojstava zgrada. No kvaliteta obnove prvenstveno je rezultat valorizacije spomenika temeljem koje se usmjerava opseg i vrsta zahvata.

Prilikom obnove Hrvatskog doma poštovana je ustaljena praksa kojom pristupamo svakom spomeniku, počevši od prethodnog istraživanja povijesnih podataka o spomeniku, njegovih arhitektonskih značajki u kontekstu vremena nastanka, promjena nastalih tijekom vremena i njihovog uzroka te analize postojećeg stanja. U valorizaciji spomenika temeljenoj na prethodnim istraživanjima i analizama Tončićev je projekt, odnosno izvorni izgled zgrade ocijenjen njezinom najvećom vrijednošću. Vraćanje fizički uništenoga izvornog izgleda Tončićevog djela snažnoga secesijskog izraza koji se očituje u prožimanju arhitektonske kompozicije i arhitektonske dekoracije nametnulo se kao imperativ. U skladu sa spomeničkom vrijednošću građevine konzervacija postojećeg stanja – ogoljenog pročelja i svečane dvorane, bez cjelovite obnove izgubljenog ukrasa, odnosno pridržavanje principa „manje je više“ ne bi polučilo dobre rezultate i okrnjila bi se autentičnost spomenika čijem očuvanju u obnovi težimo. Zanemariv broj materijalnih ostataka nekadašnje dekoracije na pročelju, a pogotovo u interijeru svečane dvorane, utjecao je na izbor suvremenih materijala za njihovu izvedbu, kao i na primjenu suvremene tehnologije izvođenja.

U radovima obnove poboljšano je građevinsko stanje i stabilnost spomenika – ojačanjem nosivih zidova, konstrukcije stubišta i sprežanjem drvene međukatne konstrukcije. Objekt je prilagođen svim suvremenim zahtjevima u pogledu pristupačnosti, zaštite na radu, zaštite od požara, kondicioniranja zraka, a dvorana je opremljena u

45 Zahvaljujem kolegici Sandi Bulimbašić na pomoći i fotografu Valentinu Biliću koji je proučio negativ iz Muzeja grada Splita oznake G 232 i potvrdio jasnu polikromiju ukrasa na nekoliko mjesta, a koja se na fotografiji mogla protumačiti kao retuš ili sjena. BILIĆ PRČIĆ, VALENTINO, priopćenje e-pošte 6. 11. 2019.

skladu s vrhunskim standardima multimedije.

U cjelokupnom procesu obnove – počevši od valorizacije, preko koncipiranja projektnog zadatka, suradnje na izradi projektne dokumentacije, usmjeravanja konzervatorsko-restauratorskih istraživanja do donošenja odluka o izboru materijala, tehničkih, tehnoloških i estetskih detalja tijekom izvedbe sudjelovali su stručnjaci različitih profila među kojima su konzervatori imali ravnopravnu, a ponekad vodeću i presudnu ulogu.⁴⁶

Obnova dekoracije Hrvatskog doma prema povijesnim fotografijama, odnosno njena arhitektonska i kiparska interpretacija rezultirala je autorskim djelom tima restauratora i konzervatora, a sve u skladu s izvornim Tončićevim vokabularom (sl. 22, 23).

Za cjeloviti zahvat na zgradi Hrvatskog doma u tekstu pa i u naslovu koristila sam se terminom *obnova*.⁴⁷ Pod pojmom *obnova* podrazumijevam kompleksnost zahvata u kojem su uz primjenu metode rekonstrukcije primijenjeni i postupci konzervacije, restauracije, građevinske sanacije pa i revitalizacije zgrade.

Obnova pročelja i interijera prema povijesnim fotografijama jedan je od mogućih konzervatorskih pristupa koji je rezultirao interpretacijom izvornog izgleda, ali to nije i model obnove primjenjiv u različitim situacijama i na svakom mjestu. Postupak obnove zgrade Hrvatskog doma u današnjem trenutku koji prethodi obnovi potresom uništene jezgre Zagreba prilog je konzervatorskoj praksi te podloga za teoretsko promišljanje i raspravu o višeznačnosti pojma (metode) rekonstrukcije u obnovi graditeljske baštine.

LITERATURA

- BEZIĆ BOŽANIĆ, NEVENKA, Prilog proučavanju secesije u Splitu, *Peristil* 8 – 9, 1965., 175-182.
- BRAUT, IVAN, Znanstveni skup Dijalozi s baštinom 2012., Rijeka, 18. travnja 2012., *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, Vol. 3, No. 2, 2013., 473-477.
- BORČIĆ, GORAN, *Povijest pisana svjetlom – Split od Prisce do Adrije (drugi dio)*, Split, 2016.
- BUBLE, SANJA, Hrvatski dom Kamila Tončića u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42, 2011., 417-439.
- BULIMBAŠIĆ, SANDI, *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“ (1908. – 1919.) umjetnost i politika*, Zagreb, 2016.
- KEZIĆ, MARIO, *Arhitektura secesije u Splitu*, Split, 1991.
- MACHIEDO-MLADINIĆ, NORKA, *Prijatelji: Dopisivanje*

⁴⁶ Na obnovi Hrvatskog doma bile su angažirane konzervatorice mr. sc. Sanja Buble, dipl. ing. arh. (2005. – 2020.) i dr. sc. Sandi Bulimbašić, povjesničarka umjetnosti (2019. – 2020.).

⁴⁷ Pojam „obnova“ ima šire značenje od pukog obnavljanja uporabne vrijednosti objekta koja se u praksi „realizira primjenom arhitektonskih i građevinskih standarda 20. i 21. st. na starim objektima te zadovoljavanjem suvremenih propisa radije nego konzerviranjem i restauriranjem sačuvanog izvornog materijala“, kako predlaže D. Vokić. VOKIĆ, DENIS, 2007./2008.

23 Sjeverno pročelje nakon obnove, pogled sa sjeverozapada (foto: V. Bilić Prčić, 2021.)

North façade after restoration, view from northwest (photo: V. Bilić Prčić, 2021)

- Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Split, 2015.
- PIPLOVIĆ, STANKO, *Kamilo Tončić*, Split, 1991.
- POZZETTO, MARCO, *Modernistička arhitektura u Rijeci, Arhitektura secesije u Rijeci: arhitektura i urbanizam početka 20. stoljeća*, (Daina Glavočić et al.), katalog izložbe, sv. 2, Moderna galerija Rijeka, 11. 12. 1997. – 28. 2. 1998., 16-25.
- ŠVERKO, IVANA, *Splitska škola za dizajn*, Split, 2003.
- VOKIĆ, DENIS, Nekoliko polemičkih navoda vezanih za povijest konzerviranja u Hrvatskoj, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 31/32, 2007./2008., 57-72.

* Omladina priređuje 1. veljače svoj omladinski ples, *Slobodna Dalmacija*, V/620 (23. 1. 1947.), 4.

* Započeli su radovi na adaptaciji Omladinskog doma, *Slobodna Dalmacija*, V/890 (6. 12. 1947.), 7.

Službeni glasnik Grada Splita, LII (XIV)/9 (11. 4. 2006.)

POPIS ARHIVSKE GRAĐE

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *BUBLE, SANJA, Gradska dvorana – koncertna dvorana grada Splita u zgradi Hrvatskog doma u Splitu, Kamila Tončića 1; Projektni zadatak – radni materijal*, Split, 2006.

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *PELEŠ, VIŠNJA, Četvrta dimenzija d.o.o., Hrvatski dom*, 2009.

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *Rješenje Klasa: 612-08/10-06/0146; Ur.broj: 532-04-01-01/4-10-1 od 11.5.2010.*

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD – Odjel za štukaturu, Odjel za graditeljsko nasljeđe: Split, Hrvatski dom, Rekonstrukcija stucco – ukrasa u svečanoj dvorani, Zagreb/Split 2015.*

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *NEIR d.o.o.: Zgrada Hrvatskog doma Kamila Tončića u Splitu – Adaptacija, sanacija i rekonstrukcija objekta; Konzervatorsko-restauratorski zahvati i preventivna zaštita – Pročelje i interijer zgrade,*

2017./2020.

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, *GIUSEPPE SAVA': Izvještaj o izvođenju sonde polikromnih slojeva iz interijera zgrade bivšeg Hrvatskog doma u Splitu, Split, 2008.*

INTERNETSKI IZVORI

<http://www.dzs.hr/PXWeb/sq/7fe725f2-80c9-4d7c-8c04-13e14b8e6488> (6. 3. 2020.)

<https://dijalozisbastinom.wixsite.com/dijalozi/2012> (10. 3. 2020.)

PRIOPĆENJA

Gordana Benić, ravnateljica MGS, poruka e-pošte 9. ožujka 2020.

Goran Borčić, usmeno priopćenje 10. ožujka 2020.

Valentino Bilić Prčić, priopćenje e-pošte 6. studenog 2019.

Summary**“CROATIAN HOUSE” IN SPLIT, RESTORATION CHALLENGES**

The impressive Art Nouveau building of the “Croatian House” (Hrvatski dom) was built in 1908 after the design by Kamilo Tončić. Designed in the spirit of Wagner’s school, it introduced new trends in Split architecture. During World War II and in the early post-war period, the Art Nouveau decoration of the façade and of the grand hall was removed. The conservation approach to the restoration was guided by the building’s value as a masterpiece of Art Nouveau in which decoration represents an integral and inseparable part of architectural

design. Therefore, regardless of the absence of material remains, the restoration of the decoration was an imperative. The text analyses stages of restoration of the building’s original appearance according to preserved historical photographs – as a contribution to conservation practice and a basis for theoretical reflection and discussion of the ambiguity of the concept (method) of reconstruction in restoration of architectural heritage.